

Микола ОМЕЛЬЧЕНКО,

зав. відділу наукових технологій збереження фондів
Центру консервації і реставрації НБУВ, канд. техн. наук

Любов ЗАТОКА,

наук. співробітник Центру консервації і реставрації НБУВ

Пітер Уотерс і фазова консервація бібліотечних документів

Стаття висвітлює особливості збереження документів з ослабленою матеріальною основою, превентивним заходом якого вважається зберігання їх у мікрокліматичних контейнерах із безкислотного картону. Фазова консервація як спосіб збереження бібліотечних фондів детально розглянута одним із провідних вчених-практиків у цій галузі Пітером Уотерсом.

К л ю ч о в і с л о в а: Пітер Уотерс, бібліотечний фонд, фазова консервація, матеріалознавчий аспект, збереження, старіння паперу, реставрація.

*Что хорошо приготовлено,
успешно развивается.*

К. М. Бер

Вирішення проблеми збереження бібліотечних та архівних фондів – одне з головних завдань, які стоять нині перед установами культури. Ситуація ускладнюється також тим, що протіканню процесу природнього старіння матеріальної основи документів сприяє погіршення екології. Більше того, збереження інформаційних ресурсів, особливо на паперовому носії, постійно потребує витрат значних коштів. З іншого боку, поява нових матеріальних носіїв інформації, перш за все фіксація інформації у цифровій формі, створює надію у людей, відповідальних за фонди, що саме це і є та «точка» опори для збереження документів на паперовому носії. І вчені-теоретики, і практики бібліотечної та архівної справи давно працюють у напрямі пошуку засобів і шляхів виходу з такого становища, щоб час та використання документів не позначалися суттєво на їх збереженості, а також щоб зменшити негативний вплив читацького навантаження на папір. Необхідно визнати, що проблема збереження бібліотечних фондів із кожним наступним роком стає все гострішою. Бібліотеки та архіви в силу специфіки своєї роботи зберігають документи на тому виді паперу, на якому вони були створені, майже не маючи можливості працювати на упередження у питанні вибору паперу. В усякому разі така практика існувала майже до кінця ХХ ст. Тільки зі середини минулого століття у ряді країн Європи та США почалися наукові дослідження з використання паперу з нейтральною проклеюю для подальшого застосування для створення документів, які потребували великого терміну фізичного збереження.

Одним із напрямів роботи зі збереження докумен-

тів, виготовлених на кислотному папері, а також документів з ослабленою з різних причин матеріальною основою, є розміщення їх у мікрокліматичних контейнерах на так зване фазове зберігання, іншими словами – застосування балансу засобів консервації для досягнення цілі – збереження документа [2]. Це не новий метод, його переваги і недоліки уже декілька десятиріч обговорюються на сторінках фахової періодики з бібліотечної і архівної роботи. Особливо переконливо обидві сторони питання висвітлено у наукових працях Пітера Уотерса [3] – консерватора за покликанням, але патріота бібліотечної справи за суттю.

У роздумах ученого-консерватора про збереження бібліотечних фондів висловлено ряд прагматичних міркувань, що стосуються підходів до консервації та питань матеріалознавства: «Для досягнення вищого рівня професійного мастерства необхідно, чтобы работа разума, глаз, рук и сердца была подчинена одной цели» [3, с. 20]. Дуже влучно сформульовано вимоги до професії бібліотекаря-консерватора. Це посилення частково знаходить своє відображення у розділах кодексу українського бібліотекаря, де розкривається положення корпоративної етики та моральної відповідальності щодо проявів ініціативи, компетентності, дисциплінованості та сумлінності у своїй професійній діяльності. Безумовно, наявність кодексу свідчить про зрілість професії бібліотечного фондоутримувача та консерватора, від яких залежить рівень поставлених завдань та виконаних робіт зі збереження бібліотечних фондів. Але цього недостатньо для правильної розстановки

акцентів у справі консервації фондів та впровадження в життя визначених пріоритетів. У цьому напрямі неоціненну послугу надають саме лаконічні рекомендації Пітера Уотерса. Можна сказати, що вони слугують основними постулатами у кожному напрямі з питань збереження. Велику увагу вчений-практик приділяє саме якості матеріалів, які використовуються при здійсненні консервації фондів та їх реставрації. «Все материалы стареют с разной скоростью. Этот факт важно учитывать и нашим коллегам-ученым, разрабатывающим массовые предохранительные методы, и консерваторам, берущим на себя ответственность за рекомендацию и осуществление этих методик для каждой категории библиотечного и архивного материала...» [3, с. 14]. Цей матеріалознавчий аспект збереження паперового носія інформації має ключове значення. Папір, як матеріал органічного походження, має схильність до старіння і, тим самим, до руйнування матеріальної основи бібліотечного документа. Окисленню волокон целюлози – основної складової паперу – сприяють і такі матеріали, як клей, розчинники фарб, котрі містяться у папері або на нього наносяться. На збереження документа у бібліотеці впливають і супутні матеріали та речовини, які присутні у приміщенні біля книг. Як відомо, з плином часу бібліотечні фонди отримують пошкодження в результаті взаємодії матеріальної основи документа і газоподібних речовин, що знаходяться у повітрі книгосховищ (формальдегід, окисли азоту і сірки та інші). Інформацію про цю взаємодію детально висвітлено в науковій розробці «Матеріали в бібліотеці» [1]. Сама книга, як тривимірна конструкція, котра об'єднує в собі складні матеріали з певними властивостями, являє собою рухомий механізм, зручний для користування, який потребує дбайливого відношення людини. Тобто, на процес старіння матеріальної основи документа безпосередній вплив мають і властивості конструктивних складових, і умови зберігання, і характер використання.

Дуже прагматично звучить пропозиція доктора Пітера Уотерса про перспективу застосування методу фазової консервації: «Фазовый подход к сохранению коллекций в зоне риска принят теперь во всем мире, все большее внимание уделяется неагрессивной обработке и пониманию значения профилактики. Профессиональные консерваторы считают, что создание надлежащей окружающей среды и условий хранения являются главным условием по замедлению скорости разрушения. К сожалению, многие из этих решений очевидны и низкотехнологичны... И они не могут получить административную и финансовую поддержку при конкуренции с новыми технологиями: электронной и цифровой системы» [3, с. 96]. Бе-

зумовно, що навіть такі не складні, не дорогі та не замінні процеси у збереженні, як знепилювання фондів, потребують адміністративної підтримки та мінімального фінансування. Однією з умов уповільнення процесу старіння паперу бібліотечних документів є забезпечення чистоти повітря у фондосховищі. Адже, як відомо, старіння паперу супроводжується як видимими факторами – пожовтінням паперу, його ламкістю, втраченою контрастністю тексту, так і невидимими – збільшенням кислотності, зменшенням міцності структури паперу та відривом окремих волокон і часточок клею з поверхні аркуша. Такі явища ускладнюють подальше використання книги та погіршують екологію фондосховища. Справа в тому, що при провітрюванні приміщень бібліотеки та за рахунок коливання показників температури відбувається процес конвекції повітря, потоки якого переміщують серед іншого і частинки клею.

Необхідно зазначити, що великий масив паперу, на якому видані документи, котрі зберігаються у фондосховищах, не зовсім повно досліджено і як матеріал, і як фізичний об'єкт. Дуже актуально і вчасно звучать слова Пітера Уотерса про те, що «мы нуждаемся в более исчерпывающих методах исследования, чтобы яснее понять, каково состояние коллекций в действительности, а не довольствоваться испытаниями в лабораторных условиях. Подобные тесты редко близко повторяют реальные условия содержания огромного разнообразия книжной бумаги в научной библиотеке» [3, с. 101]. Суть даного твердження полягає в необхідності послідовного протягом кількох років вивчення умов зберігання бібліотечних документів у фондосховищі – вивчення як позитивних аспектів, так і тих факторів, які можуть із плином часу сприяти появі негативних чинників у справі збереження. Тому так важливо вивчати фізичний стан бібліотечних документів на бібліотечній полиці з урахуванням особливостей та умов зберігання, частоти використання та ін. У розділах про наукову роботу у галузі збереження бібліотечних фондів (с. 38–43) повно і конкретно виписані вимоги щодо «Планирования работ по сохранности, развитию стратегии сохранности, расчет годового бюджета консервационного времени по каждому отделу Библиотеки. Предложены некоторые возможные пути сохранности библиотечных фондов».

Аналізуючи наукові розробки консерватора-практика Пітера Уотерса з цієї проблеми, приходиш до висновку, що окресленим у його праці питанням приділяється увага і в бібліотечній практиці країн СНД. Так, згідно з «Приложением В» ГОСТу 7.50-2002 «Консервация документов. Общие требования» рекомендується розробити і затвердити

на рівні директора бібліотеки «Планирование действий на случай чрезвычайных ситуаций». У додатках до даного стандарту окреслено, хто складає план, як часто він оновлюється, визначаються наявні в бібліотеці потенційні власні можливості та засоби, необхідність отримання витратних матеріалів зі сторони. Одночасно, інформацію про професію консерватора та провідних спеціалістів потрібно шукати в інших розпорядчих документах, а в працях П. Уотерса необхідні посилання наведено.

Варто підкреслити, як говорить доктор Пітер Уотерс про професію консерватора [3, с. 19]: «Профессия консерватора, в отличие от реставратора, еще относительно молода – ей всего лет пятнадцать. Консервация отличается от реставрации гораздо большей заботой о структурной и художественной целостности как отдельных экземпляров, так и крупных собраний... Подход к реставрации книг был (и часто является) почти полностью субъективным. Это было особенно очевидно при реставрации и повторном переплетении книг в Европе и Америке за последние двести лет. Гравюры, рисунки и другие издания на бумаге обрабатывались не специалистами, которые бы принимали во внимание отдельные сложности, а переплетчиками, в разной степени владевшими ремеслом и часто почти не обладавшими профессиональным чутьем. И только в конце 30-х – начале 40-х гг. XX столетия ситуация постепенно стала улучшаться».

Покращанню ситуації у справі підготовки спеціалістів, відзначає Пітер Уотерс, сприяла поява здібних консерваторів-практиків, зокрема, при Гарвардському університеті (США) і розвиток нової школи реставрації. Говорячи про труднощі у зв'язку з погіршенням стану бібліотечних колекцій (до речі першими це помітили бібліотечні працівники у середині XIX ст.), автор наголошує (с. 17), що перша науково-практична конференція з проблем реставрації манускриптів відбулася у 1898 р. в Італії за ініціативи Franz Ehrle – префекта Бібліотеки Ватикану. Тобто, як тільки проблема була виявлена і окреслена, відразу ставилося завдання про необхідність її вирішення.

Професійно і делікатно написані розділи про консультативну участь Пітера Уотерса в ліквідації наслідків трагедії, яка сталася в 1988 р. у Бібліотеці академії наук СРСР у м. Ленінграді та свої «університети» під час ліквідації наслідків аварійної ситуації внаслідок повені у Флоренції в 1966 р. Ці розділи бажано прочитати кожному співробітнику бібліотеки, оскільки тут, на нашу думку, викладено всі складові збереження і консервації бібліотечних фондів, способи обробки пошкоджених документів, переваги і недоліки процесів ламінування, методи нейтралізації

кислотності паперу. Наведено у книзі еволюцію теорії та практики збереження бібліотечних документів.

Оптимістично звучать слова Пітера Уотерса про майбутнє документів на паперових носіях інформації, розміщених на бібліотечних полицях (с. 70): «Я считаю, что старение библиотечного материала является поддающейся управлению проблемой, а не неизбежным «светопреставлением» при условии, что мы примем разумные и реалистические решения. Необходимо, чтобы эти решения основывались на детальном понимании *сложной природы наших коллекций*, на том, как они используются, и как с ними не надо обращаться».

Важливо також те, що заключні слова можна сприймати як заповіт майбутнім поколінням бібліотечних працівників (с. 71): «Самая большая угроза, с которой мы столкнемся в будущем, исходит из решений административной политики, оказывающей предпочтение новым технологиям... Боюсь, что средства, которые мы имеем для эффективного сохранения наших коллекций, нуждаются в солидном финансировании и общественной поддержке... Нам следует постоянно напоминать о себе... Есть еще многое, чего мы не знаем или не понимаем относительно материала на бумажной основе... Я надеюсь, у нас хватит мудрости и честности согласиться с этим».

Вивчивши наукові праці Пітера Уотерса в перекладі співробітників Бібліотеки Російської академії наук, вважаємо, що кожен постулат видатного вченого в галузі збереження і консервації бібліотечних фондів заслуговує на написання великими буквами і розміщення у читальних залах та фондосховищах. Тоді його висловлювання сприймуться як головні правила, як дороговказ у справі збереження фондів.

Література

1. Добрусина С. А. Материалы в библиотеке // Обеспечение сохранности библиотечных фондов в процессе использования: Сб. метод. материалов. – М., 2006. – С. 83–124.
2. Ньюкиш Ю. П. Корпоративная этика сохранения книг в библиотеке // Обеспечение сохранности памятников культуры: традиционные подходы – нетрадиционные решения: Материалы V междунар. конф. (Санкт-Петербург, 24–26 окт. 2006 г.) – СПб., 2006. – С. 11–17.
3. Уотерс П. Сохранение культурного наследия библиотек: Избранные работы / Пер. с англ. Н. И. Яшугина, И. М. Беляевой, Л. Г. Левашовой; Сост., отв. ред. и предисл. В. П. Леонова; Послесл. И. М. Беляевой. – СПб.: БАН, 2005. – 124 с.